

TANULMÁNYOK

VARGA BÁLINT

Vármegyék és történettudományi reprezentáció a dualizmus kori Magyarországon*

„Hiszen akkor, midőn tanulmányainkkal vármegyénk szűkebb terére szorítkozunk, egyuttal az egész haza ismeretét mozdítjuk elő. És ki volna, akit saját honának multja ne érdekelné; ki volna, aki attól hidegen elfordulni birna? Mi azon nézetben vagyunk, hogy az ily vidéki – bár eddig kevésbé méltányolt – tudományos célu társulatok, szerény de öntudatos és kitartó működéseikkel, a hazai irodalomnak, a nemzeti irányu haladásnak legbiztosabb tényezőit képezik. Nem ütnek zajt, nem fénylenek, nem ragyognak; de működnek csendesen, biztosan, önzetlenül. Az öntudat, hogy különleges hazai viszonyaink között kétszeresen nagy eszme szolgálatában állunk, már maga elég jutalom. Nem kívánunk mi egyebet, mint hogy ezt az eszmét minél több polgártársunk lelkében fölélesszük és tápláljuk; hogy tagtársaink hazafias törekvésünket fölfogva, velünk karöltve haladjanak, s minket támogatni szíveskedjenek szűkebb hazánk ismeretének és szeretetének terjesztésében.”¹

Ezekkel a gondolatokkal indokolta meg 1875-ben Zsilinszky Mihály szabadelvű politikus és történetíró a Békésvármegyei Régészeti és Művelődéstörténeti Társulat megalakítását. Zsilinszky véleménye a megyei történeti társaságok, illetve általában a hely- és megyetörténeti kutatások szükségességéről és azok nemzeti hasznáról közhelyszámba ment a 19. század utolsó harmadában. A magyar történelem formálódó nagy nemzeti elbeszélése mellett egyre nagyobb igény nyílt a „kis hazák”,² azaz jellemzően a vármegyék történetének megírására és reprezentálására. Ezt a munkát a nemzeti mesternarratíván dolgozó történészek nem tudták elvégezni, és így teret adtak helyi szerzőknek. Ahogy például Demkó Kálmán, a lőcsei főreáliskola igazgatója és a Szepesmegyei Történelmi Társulat titkára a millenniumi ünnepségek által inspirált egyesülettörténeti visszatekintésében megindokolta társaságának létjogosultságát: „Szepesmegye néhány lelkes fia már korán belátta, hogy az országos jellegű »Magyar történelmi társulat« [!] tagjainak lelkes,

* A tanulmány az OTKA által támogatott K 108670. sz. „Művészetek és tudomány a nemzetépítés szolgálatában a 19. századi Magyarországon” c. kutatási projekt keretében készült. A tanulmány műhelyvitája során Cieger András, Gyáni Gábor és Klement Judit fontos szempontokra hívták fel figyelmemet; segítségüket ezúton is köszönöm.

1 Zsilinszky Mihály: Előszó. A Békésvármegyei Régészeti és Művelődéstörténeti Társulat Évkönyve 1. (1874/1875) 1.

2 Sonkoly Gábor: Erdély városai a XVIII–XIX. században. L'Harmattan–Atelier, Bp., 2001. 161–163.

de kis csoportja nem teremthet egy nemzet történetének minden mozzanatát felölölő irodalmat.”³

Márpedig erre az irodalomra, azaz a történelemtudományra a historizmus korában égető szüksége volt minden közösségnek, így a vármegyéknek is.⁴ Gyáni Gábor szerint „nem véletlen, hogy a századforduló éveiben ily mértékben az érdeklődés homlokterébe került a szabad királyi városok, sőt olykor még az 1870 után törvényhatósági joggal felruházott korábbi mezővárosok némelyikének a múltja is. Ekkortájt ugyanis a közösségi, tehát egyszerre nemzeti és helyi, főként a polgárral azonos városi identitás történeti megalapozása különösen aktuális szükségletnek tűnt.”⁵ Gyáni megállapítása minden további nélkül igaz lehet a vármegyei elitekre is, melyek a kiegyezést követő közigazgatási átalakítás során autonómiájuk jelentős részét elveszítették, sőt gyakran területi integritásuk is veszélybe került. A vármegyei hatáskörökről, a vármegyék területéről szóló vitában a történeti érveknek kiemelt szerep jutott.⁶ Az ezt követő időszakban a vármegyei elitek fontosságukat a nemzeti történelemhez való hozzájárulásukkal (is) reprezentálni kívánták.⁷ Ennek a reprezentációnak a megalapozását mindenképpen tudományos eszközökkel kellett elvégezni, hogy megfeleljen a szcientizmus diktálta korszellemnek.⁸

A nemzeti szint alatti történetírás és annak reprezentációja tehát fontos mozzanata volt a 19. század során lejátszódott magyarországi nemzetépítéseknek, a nemzeti történeti tudat konstrukciójának és elterjedésének, és ezen keresztül a modern, integráns nemzetállam kiépítésének.⁹ A nemzeti szint alatt működő, jellemzően csak helyi vagy regionális érdeklődéssel rendelkező, a professzionális történetírás határvidékén működő vagy akár teljesen amatőr szerzők tehát komoly szerepet kaptak a tudományos történetírás eredményeinek széleskörűen ismertté

3 *Demkó Kálmán*: Bevezetés és a „Szepesmegyei Történelmi Társulat” 12 évi működésének ismertetése. Reiss, Lócse, 1895. 12–13.

4 A történelem nemzeti felhasználásáról ld.: *Monika Baár*: *Historians and Nationalism. East Central Europe in the Nineteenth Century*. Oxford University Press, Oxford, 2010. 46–74.; *Nationalizing the Past: Historians as Nation-Builders in Modern Europe*. Eds. Stefan Berger–Chris Lorenz. Palgrave Macmillan, New York, 2010.

5 *Gyáni Gábor*: *Történészdiskurzusok*. L’Harmattan, Bp., 2002. 59.

6 *Cieger András*: *Konfliktusok a tér körül. Kormányzati területrendezési törekvések és a lokális identitás elbeszélései az 1870-es években Magyarországon*. In: *Terek, tervek, történetek. Az identitás történetének térbeli keretei 2*. Szerk. Cieger András. Atelier, Bp., 2011. 101–120.

7 *Erdősi Péter*: *Egy gyulafehérvári történeti egyesület képe a nemzeti múlttól a 19–20. század fordulóján*. In: *Nemzeti látószögek a 19. századi Magyarországon. 19. századi magyar nemzetépítő diskurzusok*. Szerk. Albert Réka–Czoch Gábor–Erdősi Péter. Atelier Könyvtár, Bp., 2010. 139–178.

8 Tanulmányunkban ezért csak a tudományos történetírás magyarországi megjelenése, azaz az 1870-es évek utáni időszakkal foglalkozunk, és a korábbi, antikvárius történetírás vármegyei termékeit figyelmen kívül hagyjuk.

9 Ennek irodalmi vonatkozásaihoz ld.: *T. Szabó Levente*: *A tér képei. Tér, irodalom, társadalom*. Komp-Press, Kolozsvár, 2008. 13–99. A francia modellhez képest, ahol a régió egyfajta nemzeti miniatűrként szolgált, T. Szabó a nemzet és a régió magyarországi viszonyát inkább versengőnek látja. (15.) Felfogásunkhoz viszont jobban illeszkedik Erdősi Péter Alsó-Fehér megye történetírását elemző cikke, aki éppen a vármegye és a nemzet történetének azonos narrációját emeli ki: *Erdősi P.*: i. m. (7. jz.) 173.

tételében.¹⁰ Peter Burke szerint „történeti élményekhez sokan amatőr történészen (férfiakon és nőkön egyaránt), regényeken, színdarabokon, színházi előadásokon, enciklopédiákon, múzeumokon és emlékműveken keresztül jutottak. Ez a megállapítás, bár minden korban igaz, különösen helytálló az úgynevezett historizmus korában.”¹¹

Mégis, néhány helytörténeti jellegű munkán kívül a magyar historiográfia alig foglalkozott ezzel az alulról nézett, Burke által *lay history*-nek nevezett történelemtudománnyal. A történetírás mint intézményesült tudomány 19. századi megszületése széleskörűen dokumentált és kutatott területe az újkori eszme- és társadalomtörténetnek, a legtöbb kutató azonban a professzionizálódó történetírás csúcsával, azaz a nemzeti historiográfiával foglalkozott.¹² Ugyan az itt tárgyalt problémafelvetéssel érintkező *public history* koncepciója már magyar recepcióval is bír, ezt azonban inkább kortárs jelenségek megértésének szándéka motiválta.¹³ Jellemző, hogy az Alsó-Fehér megyében működő történeti társaság történelemtképét feldolgozó kiváló tanulmányában Erdősi Péter egyáltalán nem tudott a szélesebb magyarországi kontextust bemutató szakirodalomra támaszkodni.¹⁴

Ennek a tanulmánynak nem lehet a célja az, hogy ezt a hiányt teljesen betöltsse. Nem törekszünk tehát arra, hogy felmérjük a hely- és megyetörténeti tanulmányokat, a helyi történeti társaságokat és múzeumokat, szerzőiket és tagjaitat társadalomtörténeti vizsgálatnak vessük alá, majd az általuk kiadott szövegek diskurzuselemzését elvégezzük – ez a munka legalább egy nagymonográfia terjedelmét igényelné. Ehelyett itt csupán három vármegyei szintű intézménnyel, a múzeummal, a monográfiával és a történeti társasággal kívánunk foglalkozni. Ez a három intézmény volt a legalkalmasabb és leggyakrabban használt eszköz arra, hogy a nemzeti történelemtudomány diskurzusában elhelyezze a vármegyéket. Az ezen intézmények által megteremtett, illetve reprezentált tudás egyéb megjelenési formáit (például kiállítások, épületek stb.) itt most nem tárgyaljuk. Tanulmányunk legfontosabb kérdése, hogy a dualizmus kori vármegyék milyen eszköztárral éltek, amikor saját történetüket kívánták megírni és reprezentálni a külvilág felé, és ezen eszközök felhasználásának milyen területi sajátosságai voltak.

10 Elsősorban a francia viszonyokra fókuszálva európai áttekintést ad: *Jean-Pierre Chaline*: In the Provinces. Local and Regional Learned Societies. In: *Setting the Standards. Institutions, Networks and Communities of National Historiography*. Eds. Ilaria Porciani–Jo Tollebeek. Palgrave Macmillan, New York, 2012. 153–164. Részletes elemzéssel szolgál: *Gabriele B. Clemens*: Sanctus Amor Patriae. Eine vergleichende Studie zu deutschen und italienischen Geschichtsvereinen im 19. Jahrhundert. Niemeyer, Tübingen, 2004., ill. *Georg Kunz*: Verortete Geschichte. Regionales Geschichtsbewußtsein in den deutschen Historischen Vereinen des 19. Jahrhunderts. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2000.

11 *Peter Burke*: Lay History. Official and Unofficial Representations, 1800–1914. In: *The Oxford History of Historical Writing*. Eds. Stuart Macintyre–Juan Maiguashca–Pók Attila. Oxford University Press, Oxford, 2011. 115.

12 Legújabbban: *Romsics Ignác*: Clio bővületében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel. Osiris, Bp., 2011.

13 *Gyáni Gábor*: Nemzet, kollektív emlékezet és public history. *Történelmi Szemle* 54. (2012) 357–375.

14 *Erdősi P.*: i. m. (7. jz.)

A magyarországi történetírások nemzeti szintje

A Magyarországon megjelenő történetírások közül elsőként a magyar nemzeti historiográfiával kell foglalkoznunk. A magyar történettudomány nemzeti intézményrendszere az 1850-es és 1870-es évek között alakult ki. A Magyar Tudományos Akadémián belül 1854-ben jött létre egy külön Történettudományi Bizottság. 1867-ben megalakult a Magyar Történelmi Társulat, ami a *Századok* kiadásával biztosította a tudomány nyilvánosságát. A forrásokhoz való hozzáférést az Országos Levéltár reformja tette lehetővé az 1870-es évek elején. Ugyanekkor a Magyar Nemzeti Múzeumban Pulszky Ferenc, Hampel József és Rómer Flóris tevékenysége nyomán a régészeti és történeti anyag szakszerű gyűjtése és kiállítása is megindult. Szakszerű történészképzésre a szemináriumokra alapuló rankei modell bevezetésével nyílt mód, immár a budapesti mellett az 1872-ben alapított kolozsvári egyetemen is.¹⁵

Ezzel párhuzamosan Magyarországon, különösen pedig Erdélyben versengő intézmények alakultak meg. 1826-ban Pesten jött létre a Matica srpska, amely 1864-ben Újvidékre átköltözve a szerb tudomány központi szerveként működött. 1840 és 1861 között Erdély mindhárom (etnikai értelemben vett) nemzete létrehozta saját tudományos egyesületét (Verein für Siebenbürgische Landeskunde, 1840; Erdélyi Múzeum-Egyelet, 1859; Asociația Transilvană pentru Literatură Română și Cultura Poporului Român, 1859).¹⁶ A folyamatot az 1863-ban létrejött turóc-szentmártoni Matica slovenská zárta le. A társaságok egyszerre töltötték be a nemzeti tudományos akadémia és a szélesebb nyilvánosság felé közvetítő egyesület szerepét. Ezek az intézmények azonban jelentősen kisebb mérettel és potenciális társadalmi bázissal rendelkeztek, mint a magyar tudomány, és helyenként komoly állami ellenszélben kellett dolgozniuk (a Matica slovenskát 1875-ben az állam be is tiltotta). Ezért szaktudományos specializáció nem ment végbe bennük, és a Verein kivételével igazán korszerű történetírást nem is tudtak produkálni.

A történetírás helyi intézményei

Az 1870-es évek elejére tehát létrejött a magyar nemzeti történettudomány intézményrendszere, illetve néhány kisebb, nemzeti célokat megfogalmazó, de csonka tudományos rendszer. Ezen szint alatt helyezkedtek el azok az intézmények, amelyek jellemzően egy-egy nagytáj vagy vármegye régészeti emlékeit és forrásait akarták feltárni és összegyűjteni, történetét megírni, illetve ezeket reprezentálni. A magyar, illetve a konkurens nemzeti tudományos rendszerek közötti egyenlőt-

¹⁵ *Romsics I.*: i. m. (12. jz.) 96–125.

¹⁶ *Tanya Dunlap*: *Astra and the Appeal of the Nation. Power and Autonomy in Late-Nineteenth-Century Transylvania*. *Austrian History Yearbook* 34. (2003) 215–246.; *Egyed Ákos*: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület másfél évszázada*. *Valóság* 54. (2011) 1. sz. 64–81.; *Török Borbála Zsuzsanna*: *Learned Societies and Academic Sociability in Nineteenth-Century Transylvania*. *East Central Europe* 36. (2009) 200–224.

len viszonyt jól jelzi, hogy a magyar mellett csupán az erdélyi szász tudományos rendszer tagolódott vertikálisan, de ott is csak a Nagyszebennel hagyományosan konkuráló Brassó alapított saját múzeumot. Ezt leszámítva az összes regionális (általában vármegyei) hatáskörű intézmény a magyar tudományosság részeként határozta meg magát, és valamilyen módon a magyar nemzeti diskurzushoz kapcsolódott.

A vármegyei történetírás alapvetően három intézménnyel rendelkezett: a múzeummal, a monográfiával, illetve a történeti egyesülettel. Bár mindhárom a tudományos reprezentáció eszköze volt, valamelyest eltérő lehetőségekkel és korlátokkal rendelkeztek. A múzeum ugyan teljes áttekintést tudott adni egy-egy megye (város) történetéről, de értelemszerűen csak az azt felkereső vendégeknek, így a történelemtudomány diskurzusába a múzeumi gyűjtemény és kiállítás csak igen korlátozottan kerülhetett be. A múzeummal szemben a megyei monográfia az országos közönséghez (beleértve ebbe a tudományos közönséget is) szólt, de megjelenítése egyszeri aktus volt. A monográfiával ellentétben a tudományos társaságok folyamatos tudományos munkát végeztek (jellemzően régészeti feltárásokat, forrásgyűjtést és -publikálást, múzeumi gyűjtemény fenntartását), kiadványaik pedig ezen kutatások folyamatos megjelenését biztosították. Az egyesületek kiadványai szűkebb témaválasztásuk és szerényebb kivitelük miatt a nagyközönség felé kisebb reprezentativitással bírtak.

A vármegyei múzeumokat és monográfiákat az 1. táblázat mutatja be.

1. táblázat. Vármegyei múzeumok és monográfiák, 1867–1918

Vármegye	Múzeum (alapítás éve) ¹	Monográfia ²		
		korai	millenniumi	Borovszky-féle ³
Abaúj-Torna	— ⁴	<i>Korponay János</i> : Abaúj-vármegye monographiája (1866–1878)	—	1896
Alsó-Fehér	Alsó-Fehér Megyei Történeti és Régészeti Egyesület Múzeuma, Gyulafehérvár (1887)	—	— ⁵	—
Arad	Közművelődési Intézet, Arad (1881)	—	<i>Márki Sándor</i> : Arad vármegye és Arad város monográfiája (1892–1895)	—
Árva	—	—	—	—
Bács-Bodrog	Vármegyei Múzeum, Zombor (1884)	—	<i>Dudás Gyula</i> : Bács-Bodrog megye monográfiája (1896)	1909
Baranya	Városi Múzeum, Pécs (1897) ⁶	—	<i>Várady Ferenc</i> : Baranya múltja és jelene (1896–1897)	—
Bars	Bars Vármegye Múzeuma, Aranyosmarót (1891)	—	—	1903
Békés	Vármegyei Közművelődési Egylet Múzeuma, Gyula (1865)	<i>Haan Lajos</i> : Békés vármegye hajdana (1870)	<i>Karácsonyi János</i> : Békés vármegye története (1896)	—

Vármegye	Múzeum (alapítás éve) ¹	Monográfia ²		
		korai	millenniumi	Borovszky-féle ³
Bereg	–	<i>Lehoczy Tivadar</i> : Bereg vármegye monográfiája (1881)	–	–
Beszterce-Naszód	Bruckenthal Múzeum, Nagyszeben (1817)*	–	–	–
Bihar	Vármegyei Múzeum, Nagyvárad (1871)	–	–	1901
Borsod	Borsodmiskolci Múzeum, Miskolc (1899)	–	<i>Borovszky Samu</i> : Borsod vármegye története (1909)	–
Brassó	Bruckenthal Múzeum, Nagyszeben (1817)* Burzenländer Sächsisches Museum, Brassó (1908) ⁷ *	<i>Orbán Balázs</i> : A Székelyföld leírása (1868–1873)* Das sächsische Burzenland (1898)*	–	–
Csanád	–	–	<i>Borovszky Samu</i> : Csanád vármegye története 1715-ig (1896–1897)	–
Csik	Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy (1875)*	<i>Orbán Balázs</i> : A Székelyföld leírása (1868–1873)*	–	–
Csongrád	Vármegyei Múzeum, Szentes (1897)	–	<i>Zsilinszky Mihály</i> : Csongrád vármegye története (1897–1900)	–
Esztergom	Régészeti és Történeti Múzeum, Esztergom (1894)	–	–	1910
Fejér	Múzeum, Székesfehérvár (1873)	–	<i>Károly János</i> : Fejér megye története (1896–1904)	–
Fogaras	–	–	–	–
Gömör és Kishont	Vármegyei Múzeum, Rimaszombat (1882)	<i>Hunfalvy János</i> : Gömör és Kishont törvényesen egyesült vármegyék leírása (1867)	–	1902
Győr	– ⁸	<i>Fehér Ipoly</i> : Győr megye és város egyetemes leírása (1874)	–	1910
Hajdú	–	<i>Varga Geiza</i> : Hajdú megye leírása (1882)	–	–
Háromszék	Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy (1875)*	<i>Orbán Balázs</i> : A Székelyföld leírása (1868–1873)*	<i>Potsa József</i> : Háromszék vármegye (1899)	–
Heves	–	<i>Albert Ferenc</i> : Heves és Külső-Szolnok törvényesen egyesült vármegyéknek leírása (1868)	<i>Balássy Ferenc–Szederkényi Nándor</i> : Heves vármegye története (1890–1897)	1909
Hont	Vármegyei Múzeum, Ipolyság (1898)	–	–	1906
Hunyad	Vármegyei Múzeum, Déva (1882)	–	–	–
Jász-Nagykun-Szolnok	Jász Múzeum, Jászberény (1873)*	<i>Gyárfás István</i> : A jászkunok története (1870–1876)*	–	–
Kis-Küküllő	–	–	–	–
Kolozs	Erdélyi Múzeum, Kolozsvár (1859)	–	–	–

Vármegye	Múzeum (alapítás éve) ¹	Monográfia ²		
		korai	millenniumi	Borovszky-féle ³
Komárom	Komárom Vármegyei és Komárom Városi Történeti Egylet Múzeuma, Komárom (1887)	–	–	1907
Krassó-Szörény	Délmagyarországi Történeti és Régészeti Múzeum, Temesvár (1872)	<i>Pesty Frigyes</i> : Krassó vármegye története (1881–1885), ill. A Szörényi bánság és Szörény vármegye története (1877–1878)	–	–
Liptó	–	–	–	–
Máramaros	Vármegyei Múzeum, Máramarosziget (1873)	–	–	–
Maros-Torda	–	<i>Orbán Balázs</i> : A Székelyföld leírása (1868–1873)*	–	–
Moson	Vármegyei Múzeum, Mosonmagyaróvár (1883)	<i>Major Pál</i> : Mosonmegye monographiája (1878–1886)	–	–
Nagy-Küküllő	Bruckenthal Múzeum, Nagyszeben (1817)*	–	–	–
Nógrád	Vármegyei Múzeum, Balassagyarmat (1891)	–	–	1911
Nyitra	Vármegyei Múzeum, Nyitra (1900)	–	–	1898
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	–	<i>Galgóczy Károly</i> : Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült megye monographiája (1876–1877)	–	1910
Pozsony	–	–	–	1900
Sáros	Vármegyei Múzeum, Bártfa (1905)	–	<i>Tóth Sándor</i> : Sáros vármegye monográfiája (1909–1912)	–
Somogy	Somogymegyei Múzeum, Kaposvár (1909) ⁹	–	–	é. n.
Sopron	Vármegyei és Városi Múzeum, Sopron (1881)	– ¹⁰	–	–
Szabolcs	Vármegyei Múzeum, Nyíregyháza (1868)	–	–	1900
Szatmár	Vármegyei Múzeum, Nagykároly (1901)	–	–	1907
Szeben	Bruckenthal Múzeum, Nagyszeben (1817)*	–	–	–
Szepes	Szepesi Múzeum, Lőcse (1911)	–	–	–
Szilágys	–	–	<i>Petri Mór</i> : Szilágys vármegye monográfiája (1901–1904)	– ¹¹
Szolnok-Doboka	Szolnok-Doboka Megyei Irod. Tört. Ethn. Egylet Múzeuma, Ds (1899)	–	<i>Tagányi Károly</i> : Szolnok-Doboka megye monográfiája (1900–1905)	–
Temes	Délmagyarországi Történeti és Régészeti Múzeum, Temesvár (1872)	–	<i>Ortvay Tivadar</i> : Temes vármegye és város története (1896–1914)	1914

Vármegye	Múzeum (alapítás éve) ¹	Monográfia ²		
		korai	millenniumi	Borovszky-féle ³
Tolna	Vármegyei Múzeum, Szekszárd (1895)	–	_12	–
Torda-Aranyos	–	<i>Orbán Balázs: A Székelyföld leírása (1868–1873)*</i>	–	–
Torontál	Délmagyarországi Történeti és Régészeti Múzeum, Temesvár (1872)	–	–	1914
Trencsén	Vármegyei Múzeum, Trencsén (1911)	–	–	–
Turóc	–	–	–	–
Udvarhely	Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy (1875)* Udvarhelymegyei Múzeum, Székelyudvarhely (1913) ¹³	<i>Orbán Balázs: A Székelyföld leírása (1868–1873)*</i>	<i>Jakab Elek: Udvarhely vármegye története (1901)</i>	–
Ugocsa	–	–	–	–
Ung	–	–	–	–
Vas	Vármegyei Múzeum, Szombathely (1872)	–	–	1898
Veszprém	Vármegyei Múzeum, Veszprém (1902)	–	–	–
Zala	–	_14	–	–
Zemplén	–	–	–	1900
Zólyom	_15	–	–	–

1 Magyar Minerva. A magyarországi múzeumok és könyvtárak címkönyve 5. (1915) 1013–1029. Az állami múzeumpolitika korlátait mutatja, hogy a *Magyar Minerva* adatai helyenként hiányosak; ezt saját kutatással próbáltuk meg pótolni, de előfordulhat, hogy kisebb múzeumok nem szerepelnek a táblázatban.

2 *Bodor Antal–Gazda István: Magyarország honismereti irodalma 1527–1944.* Könyvtér, Bp., 1984. Azokat a monográfiákat vettük figyelembe, amelyek egy adott vármegye teljes történetét közölték.

3 Magyarország vármegyéi és városai. Szerk. Borovszky Samu. 24 kötet. Országos Monografia Társaság, Bp., 1896–1914.

4 Az 1872-ben alapított Felsőmagyarországi, később Kassai, majd még később Rákóczi Múzeum városi, ill. regionális gyűjtőkörrel rendelkezett, nem Abaúj-Torna vármegye reprezentációs eszköze volt.

5 Töredékes vármegyétörténet: Alsófehér vármegye monográfiája (1896–1901).

6 Vármegyei gyűjtőkörrel rendelkező városi múzeum.

7 Bericht des Burzenländer Sächsischen Museums in Kronstadt 1908–1910. Br. Schneider & Feminger, Kronstadt, 1910. 3–7.

8 A győri bencés gimnázium Rómer Flóris által alapított múzeuma ugyan komoly gyűjteménnyel rendelkezett, de nem a vármegye reprezentálását tekintette céljának.

9 *Draveczky Balázs: A Somogy megyei muzeológiai kutatás története.* Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár, 1965. 28–33. <http://www.smmi.hu/publikaciok/smkozl/051.pdf>

10 Töredékes vármegyétörténet: *Nagy Imre: Sopron vármegye története 1653-ig (1888–1891).*

11 Kivételes módon Szilágy megyéről román nyelven is született monográfia, kétséges azonban, hogy ez mennyire elégitette ki a megyei elit reprezentációs igényét: *Dionisie Stoica–Ioan P. Lazar: Schița monografică a Sălajului.* Victoria, Șimleu, 1908.

12 *Wosinszky Mór: Tolnavármegye története (1896)* régészeti jellegű munka, csak a honfoglalásig tárgyalja a megye történetét. A vármegye Kammerer Ernőt (jogász, országgyűlési képviselő) bízta meg a vármegye honfoglalás utáni történetének megírásával, de ez soha nem készült el.

13 *Miklósi-Sikes Csaba: Múzeumok, gyűjtemények a Székelyföldön.* Haáz Rezső Alapítvány, Székelyudvarhely, 2002. 106–113.

14 *Nagy Imre et al.: Zala vármegye története (1886–1890)* csak forrásokat tartalmazott, a tervezett monográfia nem készült el.

15 Besztercebánya városi alapítású múzeuma nem Zólyom megye történeti reprezentációjának volt az eszköze.

* Nem vármegyei, hanem rendi keretben elbeszél, illetve reprezentált történelem.

A múzeumokat jellemzően az alább tárgyalandó történeti társaságok alapították, általában a vármegyék segítségével. A századforduló körül kiépülő és intézményesülő állami múzeumfelügyelet egyre nagyobb részt vállalt a vármegyei múzeumok finanszírozásában és ellenőrzésében.¹⁷ A táblázatból kitűnik, hogy a vármegye történetét reprezentáló múzeum a magyarországi vármegyék körülbelül kétharmadában jött létre. A múzeumot nem alapító megyéket három típusba lehet osztani. Az első csoportot a periféria többnyire kicsi, szellemi központoktól távol eső megyéi alkotják: Észak-Magyarországon Árva, Liptó, Turóc, Zólyom, északkeleten Ugocsa, Bereg, Ung, Szilágy, Erdélyben Fogaras és Kis-Küküllő. A második csoportba Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyét, Kolozst, Győrt és Hevest sorolhatjuk, ahol az anyagi és szellemi feltételek mindenképpen adottak voltak múzeum alapítására. Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyében a nemzeti intézmények mellett több városi múzeum, Kolozsváron az Erdélyi Nemzeti Múzeum, Győrben és Egerben pedig gazdag egyházi gyűjtemény működött. Ezek vélhetően annak ellenére kielégítették a helyi elitek reprezentációs igényét, hogy nem kimondottan a vármegye múltját reprezentálták. A harmadik csoportot a vármegyei rendszerbe kényszerűen integrálódott korábbi kiváltságos területek képezik. A Bruckenthal Múzeum, a Barcasági Szász Múzeum, a Székely Nemzeti Múzeum és a jászberényi Jász Múzeum olyan közigazgatási egységeket reprezentáltak, amelyek a helyi elitek akarata ellenére szűntek meg; mellettük vármegyei múzeumok (a vélhetően Háromszékkal rivalizáló Udvarhely kivételével) nem jöttek létre.

Monográfia szintén a vármegyék kétharmadában született. 1869-ben Márki Sándor még azt panaszolta, hogy alig van olyan vármegye, amelynek a története meg lenne írva.¹⁸ Néhány évvel később Pesty Frigyes és Fraknói Vilmos részletes (bár mint később kiderült, nem eléggé kimerítő és teljesíthetetlenül magas igényű) vezérfonalat tett közzé a helytörténeti monográfiák szerzőinek.¹⁹ A következő években valóban megszületett néhány vármegye monográfiája. Ezek szerzői jellemzően helyi értelmiségiek voltak, akik saját kezdeményezésként végezték el szűkebb hazájuk ismertetését, bár műveik kiadásának költségét gyakran a vármegye fedezte. Fontos változást hozott a millenniumi évek lelkesedése: ebből az alkalmából számos vármegye kezdeményezte és finanszírozta saját történetének reprezentatív megírását. A vármegyei monográfiák harmadik hullámát is a millennium inspirálta. Borovszky Samu, az MTA irattárnoka és 1909-től a Magyar Történelmi

17 A magyarországi közgyűjtemények szervezetéhez ld. *Voit Krisztina*: A magyar közgyűjteményrendszer történetének vázlata a századfordulótól 1949-ig. I. Magyar Könyvszemle 1992. 1. sz. 23–43. Kevésbé nosztalgikus hangnem jellemzi Marlies Rafflernek az egész Habsburg-birodalmat tárgyaló, de Magyarországon csak a nemzeti szintű gyűjteményekkel foglalkozó könyvét: *Museum – Spiegel der Nation? Zugänge zur historischen Museologie am Beispiel der Genese von Landes- und Nationalmuseen in der Habsburgermonarchie*. Böhlau, Wien, 2007.

18 *Márki Sándor*: A vármegyei monographiák megírása érdekében. Századok 3. (1869) 681–682.

19 *Pesty Frigyes–Fraknói Vilmos*: A vármegyék történeti monographiájának tervrajza. Századok 6. (1872) 412–416. Három évtizeddel később a tapasztalatok alapján Tagányi Károly fogalmazta meg ennek kritikáját: Vélemény a megyei monographiák tervrajza ügyében. Századok 28. (1894) 364–371.

Társulat titkára szerkesztésében 1896-tól 24 vármegye monográfiája készült el. Ezek szerkesztését Borovszky és budapesti munkatársai végezték el, de a szövegek nagy részét helyi szerzők írták. Bár a Borovszky-féle sorozat anyagi háttere nem egyértelmű, valószínűsíthető, hogy a vármegyék anyagilag is támogatták azt, azaz ismét csak tudatos reprezentációról van szó.²⁰

Reprezentatív, történeti elemzést is tartalmazó vármegyei monográfiát vagy csak a vármegye történetét ismertető kötetet a vármegyék egyharmada nem tudott vagy nem akart íratni. Ezen megyék első csoportját ismét a periféria vármegyei képviselik (Árva, Trencsén, Liptó, Turóc, Zólyom, Ugocsa, Máramaros, Kisküüllő). A második csoportot azok a megyék alkotják, ahol annak ellenére nem született összefoglaló, reprezentatív mű, hogy nagyon komoly helytörténeti kutatások folytak (Sopron, Szepes). Itt vélelmezhetően arról van szó, hogy a magyarországi viszonylatok között kiemelkedően gazdagnak számító forrásadottság teljes körű feldolgozása egyszerűen meghaladta a helytörténeti kutatók kapacitását, és így az előtanulmányokat nem tudták koherens, reprezentatív szöveggé alakítani.²¹ A harmadik csoportot ismét a kiváltságaikat elvesztett területek alkotják: ugyan a jászok, kunok és különösen az erdélyi szászok történetéről komoly kutatás folyt, ezeket nem vármegyei keretben reprezentálták, hanem továbbra is ragaszkodtak a rendi korszak térbeli struktúráihoz.²² Átmenetet képeznek a székely vármegyék. Orbán Balázs *A Székelyföld leírása* című könyve még a rendi autonómia utolsó éveiben született, és a logikája átmenetet képez a rendi és néprajzi szempontok között.²³ A székely székeket felváltó vármegyék közül aztán csak kettő, Udvarhely és Háromszék íratott vármegyei monográfiát, Csík, Maros-Torda és Torda-Aranyos történeti reprezentációját továbbra is Orbán Balázs műve jelentette.

Történeti egyesületek Dél- és Nyugat-Magyarországon, kisebb számban Erdélyben, illetve Szepes megyében jöttek létre. Mivel a folyamatos helytörténeti kutatás szervezett kereteit a történelmi egyesületek biztosították a legjobban, ezért a fentieknél részletesebb elemzésre van szükségünk. A magyarországi regionális történeti egyesületeket a 2. táblázat mutatja be:

20 Sem Borovszky Samu hagyatékát, sem a megyei monográfiákat kiadó Országos Monográfia Társaság iratait nem sikerült fellelni. A töredék iratok viszont egyértelműen utalnak a vármegyék aktív részvételére a monográfiák megírásában, mint pl. Bars esetében: Borovszky Samu levele Odescalchi Arthurnak. Budapest, 1900. jún. 29. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Levelestár. Szintén a vármegyei finanszírozásra utal: Magyarország vármegyei és városai. Torontál vármegye. Szerk. Borovszky Samu. Országos Monografia Társaság, Bp., 1911. 513–517.

21 A Borovszky-sorozat Szepes megyét tárgyaló kötetének kézírata elkészült, de az I. világháború miatt nem adták ki. Ld. *Bruckner Győző*: A Szepesség népe. Néprajzi és művelődéstörténeti tanulmány. Kellner, Bp., 1922. 3.

22 *Andreas Möckel*: Geschichtsschreibung und Geschichtsbewußtsein bei den Siebenbürger Sachsen. In: Studien zur Geschichtsschreibung im 19. und 20. Jahrhundert. Hrsg. Paul Philippi. Böhlau, Köln, 1967. 1–23.

23 *Kósa László*: Orbán Balázs könyvének évfordulójára. Valóság 11. (1968) 10. sz. 88–94.

2. táblázat. Helyi történeti egyesületek, 1867–1918²⁴

Név	Székhely	Alapítás	Publikációs tevékenység
Alsófehérmegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Egylet	Gyulafehérvár	1886	1888–1916 között évente évkönyv
Bács-Bodrogh Megyei Történelmi Társulat	Zombor	1883	1885–1918 között évi négyszer kiadott folyóirat
Békésvármegyei Régészeti és Mívelődéstörténelmi Társulat	Gyula	1874 (a század végén megszűnt)	1874–1893 között évente évkönyv
Biharvármegyei és Nagyváradi Régészeti és Történelmi Egylet	Nagyvárad	1872	1875–1876 <i>Régészeti és történelmi közlemények</i> (7 szám) 1888–1909 között 4 évkönyv 1913 <i>Biharvárad</i> (1 szám)
Csanádmegyei Régészeti és Történelmi Társulat	Makó	1889 (az 1900-as évek elején megszűnt)	1890–1902 között 3 évkönyv
Csongrádmegyei Történelmi és Régészeti Társulat	Szentes	1897	1899 évkönyv
Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat	Temesvár	1872	1875–1917 között évi négyszer <i>Történeti és régészeti értesítő Milleker Bódog: Délmagyarország középkori földrajza</i> (1915)
Esztergom-vidéki Régészeti és Történelmi Társulat	Esztergom	1894	1896–1900 között 3 évkönyv
Fejérmegyei és Székesfehérvár Városi Történelmi s Régészeti Egylet	Székesfehérvár	1876	1885-ben és 1893-ban évkönyv
Felsőmagyarországi Múzeum	Kassa	1872	1872–1902 között évkönyv
Gödöllő és Vidéke Történelmi és Régészeti Múzeum-Egylet	Gödöllő	1875 (néhány évvel később megszűnt)	1877–1878 között évkönyv
Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat	Déva	1880	1880–1913 között évkönyv
Komárom Vármegyei és Komárom Városi Történeti és Régészeti Egylet	Komárom	1886 (az 1890-es években elsorvad, 1900-ban Múzeum Egyesületként alakul újjá)	1887–1892 között évkönyv
Mosonmegyei Történelmi és Régészeti Egylet	Mosonmagyaróvár	1882	1898-ban évkönyv
Pozsonyvármegyei Régészeti és Történelmi Egyesület	Pozsony	1874 (az 1880-as évek második felében működése szünetelt, 1895-ben beolvadt a Pozsonyvármegyei Közművelődési Egyletbe)	1878–1885 között 3 évkönyv
Somogyvármegyei Régészeti s Történelmi Társulat	Kaposvár	1880 (néhány éven belül megszűnt)	1882-ben évkönyv

24 Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye. IX. Szerk. Matlekovits Sándor. Pesti Könyvnyomda, Bp., 1898. 408–413. Az I. világháborúig terjedő korszakban további, kimondottan történettudományi tevékenységgel bíró egyesületek már nem jöttek létre.

Név	Székhely	Alapítás	Publikációs tevékenység
Sopronmegyei Régészeti Társulat	Sopron	1885	1886–1917 között 4 évkönyv
Szepesmegyei Történelmi Társulat	Lőcse	1883	1885–1914 között 13 évkönyv 1909–1923 <i>Közlemények Szepes vármegye múltjából</i>
Szolnok-Doboka Megyei Irodalmi, Történelmi és Etnographiai Társulat	Dés	1899	1900–1902 között évkönyv
Vasmegyei Régészeti Egylet	Szombathely	1872	1873–1896 között 17 évkönyv

A magyarországi regionális történeti társaságok három hullámban jöttek létre. Az első hullámban, 1872 és 1876 között nyolc társaságot alapítottak, amelyek közül hat bizonyult tartósnak. A második hullám az 1880-as években játszódtott le (1880–1886). Ekkor szintén nyolc társaság alakult meg, de ebből egy szinte azonnal, kettő pedig néhány év múlva megszűnt. A harmadik hullám három új egyesületét az 1896-os millenniumi ünnepségek inspirálták. Vagy a millenniumra való előkészületek megszervezése, vagy a millenniumi hangulat utóhatása állt ezen alapítások hátterében. Ezek közül kettő néhány évnyi működés után feloszlott.

A hosszabb ideig működő társaságok közül is csak néhány végzett valódi történeti kutatást. Egyesek csak régészettel foglalkoztak (Vas, Moson, Sopron) vagy csak a vármegyei múzeum fenntartására koncentráltak (Csongrád, Fejér). Rendszeres történettudományi publikációkkal csak az Alsó-Fehér, a Bács-Bodrog, a Békés, a Hunyad és a Szepes megyei társulatok, illetve a több megyét átfogó Felsőmagyarországi Múzeum, Erdélyi Múzeum-Egylet, Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat, illetve a Verein für Siebenbürgische Landeskunde jelentkezett. Folyamatos tudományos reprezentációt lehetővé tévő történeti egyesület tehát csupán öt vármegyében és három nagyrégióban lépett fel.

A vármegyék által használt, történettudományos reprezentációra alkalmas eszközöket az alábbi térkép veti össze.

A korábbi elemzés, illetve a térkép összesített adatai is azt mutatják, hogy a reprezentációs eszközök felhasználásában a magyarországi vármegyéket négy csoportba lehet osztani. Az első csoportot a történettudományban való megjelenést ignoráló megyék alkotják, amelyek elsősorban az északi, északkeleti periférián, illetve Erdélyben találhatók. A második csoportot a közepes reprezentációs igényű vármegyék alkotják, amelyekben folytak ugyan történelemtudományos kutatások, de ezeknek reprezentációjára csak a vizsgált eszközök egy részét használták fel. Ezek a vármegyék jellemzően az ország középső részén feküdtek. A harmadik csoportot a reprezentációban legaktívabb, az összes vizsgált eszközt felhasználó megyék alkotják, amelyek jellemzően Magyarország déli részén feküdtek, bár ide tartozik Abaúj-Torna és Szepes is. Ezek közül is kiemelkedik Bács-Bodrog, Békés és Temes vármegye, ahol vármegyei segítséggel működő, aktívan publikáló és múzeumot alapító történeti egyesületek mellett két-két monográfia is megjelent. A negyedik csoportot azok a területek alkotják, ahol aktív

történetírás és reprezentáció folyt, de nem vármegyei, hanem még a rendi időszakból örökölt térbeli keretek között. Ennek a csoportnak a gerincét az erdélyi szász vármegyék képezik, de a jászkun és a székely történelem elbeszélése és reprezentációja is részben ezt a mintát követte.

A regionális történetírás térbeli sajátosságai

A fentebb vázolt eredménynek az elemzésénél abból a szempontból indulunk ki, hogy a történelemtudomány „termelékenységét” két tényező határozza meg: egyrészt a forrásadottság (vagyis az a nyilvánvaló összefüggés, hogy minél gazdagabb a forrásanyag, annál részletesebb kutatásra adódik lehetőség), illetve a forrásanyagot feldolgozni képes szakemberek, értelmiségiek száma.

A török uralom miatt a magyarországi vármegyék forrásadottságai igencsak eltérő képet mutattak. A városi levéltárak általában gazdagabb anyaggal rendelkeztek, mint a vármegyeiek. Középkori, illetve az oszmán korszak alatti forrásállományt gyakorlatilag csak a török uralmat elkerülő területeken lehetett találni. Az ország középső és déli területein viszont források csak a török uralom megszűnésétől kezdve maradtak fenn; sőt számos alföldi megye levéltára csupán a Rákóczi-szabadságharc után kezdődött.²⁵ Mivel a 19. századi historiográfia fő kutatási iránya a középkor volt, ezért a forrásállomány a nyugati, északi és erdélyi vármegyék történetének alapos kutatását tette lehetővé.

Az értelmiségiek száma a kulturális javak eloszlásával, a városiasodással, tább értelemben pedig a modernizációval függött össze. Ez az összefüggés nyilvánvaló volt a kortársak számára is. Margalits Ede, a zombori gimnázium igazgatója és a Bács-Bodrog Megyei Történelmi Társulat titkára például így indokolta egyesületének megalapítását, azaz a megyei történetírás intézményesülését 1885-ben: „Megyénk több érdemes férfja már egy évtized óta, hol szóval, hol írásban fejtegette azt, hogy nálunk is kellene alakítani *szellemi centrumokat, melyek a korszerű haladásnak emeltyűi, hogy megyénkben is kellene tömörülni az értelmiségi tényezőknél*, kiknek szövetkezése nélkül minden kulturális törekvés csak írott malaszt marad – és hangsúlyozták azt, hogy e téren a kezdeményezést, az első lépést a legnépszerűbb formával, a történelmi társulat alakításával, tegyük meg.”²⁶ Margalits tehát, összhangban számos kortársának véleményével, egyértelműen összekapcsolta a polgárosodást, a modernizációt és a műveltség terjedését a történeti társaságok megalakításával és a helytörténeti kutatások folytatásával.

A forrásadottságoknál tapasztalt nagyfokú területi különbségekhez hasonlóan, Magyarország modernizációja is igen kiegyenlítetlenül haladt. Beluszky Pál és Győ-

25 *Pauler Gyula*: Adatok megyei levéltáraink ismeretéhez. Századok 11. (1881) 402–410.; *Thallóczy Lajos*, az a) osztály előadójának értekezése a történelmi anyagról. Századok 19. (1885) melléklet 24–53.

26 *Margalits Ede*: Titkári jelentések. A Bács-Bodrogh Megyei Történelmi Társulat Évkönyve 1. (1885) 1. szám 54. Kiemelés tőlem.

ri Róbert elsősorban gazdasági és demográfiai szempontokra alapozó modernizáció-vizsgálata négy zónára osztotta Magyarországot: 1. a modernizáció élén járt a Duna mente a nyugati határtól Budapestig és az Alföld északi és nyugati fele; 2. viszonylag gyorsan modernizálódott a keleti Felvidék; 3. csak mérsékelten modernizálódott a nyugati Felvidék, a Dunántúl déli része, a Partium és a Bánság; 4. a modernizációba alig tudott bekapcsolódni az északi határszél, Kárpátalja és Erdély.²⁷ A gazdasági-demográfiai mutatók azonban nem teljesen fedték a kulturális javak eloszlását (például az 1912-ig egyetlen vidéki egyetem a gazdaságilag elmaradott Erdélyben működött), ezért az értelmiségiek térbeli eloszlásakor az oktatási és egyházi intézményeket is figyelembe kell venni. A 3. táblázat azon értelmiségi csoportok megyénkénti létszámát mutatja, amelyeknek tagjai közül leggyakrabban kerültek ki a helytörténetírással és annak reprezentálásával foglalkozók.

3. táblázat. Egyes értelmiségi foglalkozást űzők száma 1900-ban²⁸

Vármegye	Középiskolai és felsőbb lányiskolai tanár	Felsőfokú tanintézeti tanár, tanársegéd	Tudományos egyesület tisztviselője	Magántudós és író	Hírlapíró és szerkesztő	Összesen
Abauj-Torna	48	10			10	68
Alsó-Fehér	47	6				53
Arad	32	4		1	18	55
Árva	8					8
Bács-Bodrog	125	2	5	3	18	153
Baranya	33	11		1	7	52
Bars	30			2	1	33
Békés	37	2			3	42
Bereg	30	1				31
Beszterce-Naszód	28	1				29
Bihar	52	13			12	77
Borsod	29			1	1	31
Brassó	74				7	81
Csanád	15					15
Csík	15			1		16
Csongrád	92			2	25	119
Esztergom	22	6		1	3	32

27 Beluszky Pál–Győri Róbert: Magyar városhálózat a 21. század elején. Dialóg Campus, Pécs, 2005. 71–89.

28 A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. Nyolczadik rész. Közzolgálati ágak és szabadfoglalkozások. Magyar Kir. Statisztikai Hivatal, Bp., 1906. passim. A vármegyék adataihoz hozzáadtuk a területükön fekvő törvényhatósági jogú városok adatait.

Vármegye	Középiskolai és felsőbb lányiskolai tanár	Felsőfokú tanintézeti tanár, tanársegéd	Tudományos egylet tisztségviselője	Magántudós és író	Hírlapíró és szerkesztő	Összesen
Fejér	32	1			6	39
Fogaras	6		1			7
Gömör és Kishont	43	2		1	2	48
Győr	51	7			4	62
Hajdú	68	14			5	87
Háromszék	19				1	20
Heves	54	12		1	5	72
Hont	29	1		1		31
Hunyad	40				2	42
Jász-Nagykun- Szolnok	78			2	2	82
Kis-Küküllő	13				1	14
Kolozs	53	82	3	2	16	156
Komárom	18	1			2	21
Krassó-Szörény	18	3			5	26
Liptó	17				1	18
Máramaros	29	6			3	38
Maros-Torda	34				1	35
Moson	7				2	9
Nagy-Küküllő	26					26
Nógrád	16	2		1	3	22
Nyitra	61	4		1	3	69
Pest	159	15		5	33	212
Pozsony	102	17		2	20	141
Sáros	47	10				57
Somogy	34				4	38
Sopron	64	4		1	7	76
Szabolcs	20	1		1		22
Szatmár	67	5				72
Szeben	52	13		1	8	74
Szepes	87	4			1	92
Szilágys	19				1	20
Szolnok- Doboka	27	2	1		1	31
Temes	84	4			20	108

Vármegye	Középiskolai és felsőbb lányiskolai tanár	Felsőfokú tanintézeti tanár, tanársegéd	Tudományos egyesület tisztviselője	Magántudós és író	Hírlapíró és szerkesztő	Összesen
Tolna	23				2	25
Torda-Aranyos	1					1
Torontál	44		1		8	53
Trencsén	30				2	32
Turóc	1				5	6
Udvarhely	48				4	52
Ugocsa						0
Ung	29	4			2	35
Vas	54	2			5	61
Veszprém	46	8		1	7	62
Zala	52	1			3	56
Zemplén	22	22				44
Zólyom	30	6			3	39

A forrásanyag és az értelmiségiek koncentrációjának kombinációja meggyőzően magyarázza, hogy Szepes megye mennyire elől járt a helytörténeti kutatásban. A gazdag levéltári anyag már 1872-ben magára vonta a Magyar Történelmi Társulat figyelmét.²⁹ A kis területű és népességű Szepességben katolikus püspökség, káptalan és négy középiskola biztosította a művelődés kereteit.³⁰ A megye helytörténeti kutatását és reprezentációját a Szepesmegyei Történelmi Társulat és a vármegye közösen végezte, és adta ki 1909–1923 között a *Közlemények Szepes vármegye múltjából* című folyóiratot. Az eredmény: „Szepes vármegyéé az érdem és elsőség, hogy tisztán csak történelemmel foglalkozó társulata olyan folyóiratot indított meg és ad ki, mely mind szerkesztés, mind beosztás, mind pedig tartalom tekintetében mintául szolgálhat a történettudomány decentralizált fejlődéséhez” – fogalmazott Iványi Béla.³¹

Szepeshez hasonlóan Abaúj-Torna vármegye is kihasználta kedvező adottságait. A megyei levéltárban a 16., a kassaiban a 13. századtól találhatók iratok. Kassa hagyományosan az ország egyik legfontosabb városaként, gazdasági, oktatási és egyházi központjaként nagyszámú értelmiséginek adott otthont. A vármegye az egyik legkorábbi megyetörténeti monográfia támogatása után megjelent a Borovszky-féle sorozatban is, majd 1913-ban Kassa városával együtt

29 A Magyar Történelmi társulat 1872-ik évi szepes-vidéki kirándulása. Századok 6. (1872) 499–531., 579–638., 659–695.

30 A középiskolákra vonatkozó adatok forrása a tanulmány során végig: *Mészáros István: Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 996–1948. Általánosan képző középiskolák.* Akadémiai, Bp., 1988.

31 *Iványi Béla: Történelmi közlemények Abaúj-Torna vármegye és Kassa múltjából.* Századok 44. (1910) 595.

elindította a *Történelmi Közlemények Abauj-Torna vármegye és Kassa múltjából* című folyóiratot.

A skála másik végét Torda-Aranyos megye képviseli. A vármegyét Erdély közigazgatási modernizációja során hozták létre 1876-ban a megszüntetett Aranyosszékből, Torda vármegye egy részéből és Alsó-Fehér vármegye töredékeiből. Levéltárában összefüggő iratokat csak 1800-tól lehetett találni; a vármegye területén pedig semmilyen magasabb oktatási vagy kulturális intézmény nem jött létre. Nem csoda, ha a vármegyére vonatkozó helytörténeti irodalom gyakorlatilag az udvarhelyi származású Orbán Balázs műveiben merült ki. Torda-Aranyoshoz hasonlóan Árva, Kis-Küküllő és Ugocsa is csak viszonylag kései, a 17. század végétől kezdődő irattállománnyal rendelkeztek, ami helyi értelmiség híján feldolgozatlanul maradt.

A modernizációban való csekély részvétel, az alacsony fokú városiasodottság, és ennek következtében az értelmiség hiánya ott is lehetetlenné tette a helytörténeti irodalom kialakulását és annak reprezentációját, ahol egyébként források rendelkezésre álltak volna. Turóc megye például összefüggő iratokkal rendelkezett a 16. századtól, de értelmiség híján ezt a múltat nem dolgozták fel. Liptó, Trencsén, Ung megyék hasonló forrásadottságokkal rendelkeztek, de a területükön levő néhány középiskola tanári kara szintén kevésnek bizonyult átfogó történeti munka megírására.

A reprezentációs eszközök felhasználását mutató skála közepén jellemzően az ország középső területén elterülő megyék helyezkednek el. Ezen megyék első csoportját azok alkotják, amelyeknek folyamatos iratanyaga csupán a török hódoltság után keletkezett, mint például Baranya, Csongrád, Esztergom, Fejér. Ennek a négy vármegyének a területén a középiskolák mellett katolikus egyházi intézmények biztosították az értelmiség jelenlétét. Az eredmény: mind a négy megyében létrejött vármegyei történetírás és ennek reprezentációja, de mindenütt hiányosan.

Míg a török uralom alatt elpusztult források miatt a közép-magyarországi vármegyék értelmisége számára csak igen szűkös források álltak rendelkezésre, addig Nyugat-Magyarország számos vármegyéje bővelkedett forrásokban és az azokat feldolgozni képes értelmiségiekben is. A történeti társaságok előfutáraként 1859-ben jött létre a Dunántúli Történetkedvelő Társaság, amely Győri Történeti és Régészeti Füzetek címen folyóiratot is kiadott, de működése néhány éven belül megszűnt.³² A dualizmus időszakában viszont ennek ellenére ezek a vármegyék is jellemzően közepes történettudományos és -reprezentációs aktivitást mutattak. Az iratokkal a 17. század eleje óta rendelkező, iskolái, püspöksége, a pannonhalmi monostor miatt jelentős értelmiségi központnak számító Győr megye például nem alapított se történeti társaságot, se vármegyei múzeumot, de történetét megíratta a Borovszky-féle sorozatban. A forrásokkal a 13. század óta rendelkező, négy középiskolával, evangélikus teológiával, jogakadémiával és 1912-től egyetemmel

³² Orosz István: A Magyar Történelmi Társulat útja a kiegyezéstől a rendszerváltásig. Magyar Tudomány 170. (2009) 2. sz. 133.

bíró Pozsony városban a Pozsonyvármegyei Régészeti és Történeti Egyesület csupán három szerény évkönyvet jelentetett meg, gyakorlatilag azok is csak Jedlicska Pál plébános-helytörténész cikkeit tartalmazták. 1895-ben az egyesület feloszlott, és beolvadt a Pozsonyvármegyei Közművelődési Egyletbe. A városról ugyan komoly kutatás folyt, amelynek csúcsát Ortway Tivadar munkássága jelentette, és az 1868 óta működő városi múzeum is jelentős gyűjteménnyel rendelkezett, de magáról a vármegyéről monográfia először csak a Borovszky-sorozatban jelent meg 1900-ban. Szintén jelentős középkori forrásanyag állt a soproni értelmiségiek rendelkezésére. Ennek ellenére a Sopronmegyei Régészeti Társulat gyakorlatilag csak régészettel foglalkozott, szerény kiállítású évkönyveiben történeti tanulmány szinté egyáltalán nem kapott helyet. A vármegye történetét csak töredékesen, 1653-ig dolgozták fel.

Míg a nyugat-magyarországi megyék csak részlegesen használták fel gazdag forrásállományukat történetük megírására és reprezentálására, addig a skála pozitív végén található Bács-Bodrog, Békés és Temes megyék gyakorlatilag nem rendelkeztek 18. század előtti levéltári forrásokkal. Jól érzékelteti a kutatás forráshiány miatti nehézségeit, hogy még az sem volt világos a korszak kutatói számára, hogy pontosan hol helyezkedtek el a középkori Bács és Bodrog vármegyék. A 3. táblázat adatai szerint Bács-Bodrog és Temes ugyan komoly értelmiségi központok voltak, de a világi felsőoktatási intézmények teljes hiánya az egész dél-magyarországi régióban jelentősen árnyalja ezt a képet. A táblázatban Bács-Bodrog megyénél feltűnő főiskolai tanárok, illetve tudományos egyleti tisztviselők pedig feltehetően az Újvidéken székelő ortodox püspökségnek, papképző szemináriumnak, illetve a Matica srpskának az alkalmazásában álltak, amelyek egy konkurens nemzetépítés intézményeként nem a magyar keretekbe ágyazott helytörténethez járultak hozzá. Hasonlóan széles körű reprezentációs igénnyel lépett fel Dél-Magyarország több más vármegyéje, úgymint Arad, Torontál és Krassó-Szörény is. Ezek az előbbiekhöz nagyon hasonló forrásadottságokkal, illetve kulturális tőkével bírtak. Összefoglalva: forrásadottságaikkal egyáltalán nem, szellemi tőkéjükkel pedig csak részben magyarázható a helytörténetírás virágzása.

Ehhez képest a dél-magyarországi helytörténeti kutatás látványos eredményeket produkált. Temesváron regionális, Gyulán, Szentesen és Zomborban megyei, Versecen városi múzeum jött létre. Ezek közül a gyulai az ország egyik legkorábban alapított megyei múzeuma volt, a temesvári pedig a legelső olyan múzeum, amelyet a vármegye saját költségén épülethez juttatott. A helyi kutatások publikálásáról két, évente négyszer megjelenő folyóirat és egy évkönyv gondoskodott. Az összes vármegyéről született monográfia, sőt Bács-Bodrogról, Békésről, Temesről kettő is.

Amennyiben tehát a dél-magyarországi vármegyék szervezett keretek között megszülető történetírását sem professzionális okokkal, sem a kulturális töke eloszlásával magyarázni nem lehet, azt kell megvizsgálni, hogy milyen különös reprezentációs igény merülhetett fel ebben a régióban. Feltűnő, hogy a dél-magyarországi vármegyék mindegyike komoly történeti legitimitáshiányban szenvedett. A 19. század a historizmus kora lévén, a vármegyék és városok elitje meg volt arról

győződve, hogy nemzeti fontosságukat történeti érvekkel kell alátámasztani. Ezek a vármegyék azonban a török uralom végéig tartó korszakból írott forrással szinte egyáltalán nem rendelkeztek. Sok esetben még középkori területük is kétséges volt, annyira, hogy a Bánság vármegyéinek határait és székhelyüket mindenféle történeti előzmény nélkül, csupán aktuális szempontokat figyelembe véve húzták meg, illetve jelölték ki.

A megyék presztízsversenyeiben így a dél-magyarországi vármegyék és városok igencsak rosszul álltak: „Meg kell vallanunk, Bács-Bodrogh vármegye nem tartozik azon szerencsés területek közé, melyeknek a múltban átélt eseményekre vonatkozó régészeti és történeti emlékeit a századok vihara megkímélte, de azon vidékek sorában sem foglalhat helyet, melyek egykor kiváló szerepre voltak hivatva” – írta például Dudás Gyula zombori középiskolai tanár, a Bács-Bodrog Megyei Történelmi Társulat titkára.³³ Hozzá hasonlóan fogalmazott Haan Lajos evangélikus lelkész, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja a Békés megyéről írt monográfiája előszavában: „Midőn más vármegyékben vannak sz[abad] k[irályi] városok, püspöki székhelyek, conventek, melyeknek történelme az egész vármegye múltjára világot vet s falaik közt legalább pár okmány dacolhatott az enyészettel: itt ilyenek se nem léteztek, se nem léteznek. Két középtekintélyű mezőváros, néhány csekély község képezte e vármegye contingensét egész a XVIII. század közepéig.”³⁴

A források hiányának okát már persze lehetett hazafiasan magyarázni, mint például Várady Gyula kalocsai érsek a Borovszky-féle megyei monográfiához írt bevezetőjében: „Vándor! Ha Bács-Bodrog vármegye virágzó, gazdag, megelégedett téereire lépsz, ne keress nagy történelmi emlékeket a jelen virulása mögött. Tudd meg, hogy e terület mindenkor áldott kertje volt szép magyar hazánknak, de rettentő válságok koronként az utolsó redőkig letörölték róla az élet képét. Lakosainak újra meg újra kellett a küzdelmet felvenni az anyafölddel, az elemekkel, de legfőként a magyar haza és keresztény civilizáció ellenségeivel, kik időnként előre meg nem sejthető csapásokat zúdítottak reá. Tudd meg, hogy Bács-Bodrog vármegyének ugyanaz a szerep jutott osztályrészül hazánknak a keleti vészszel vívott harcaiban, a mit Magyarország, Európának ugyanezzel a veszedelemmel viselt küzdelmében betöltött. S a mint hazánk elszenvedte Európa helyett a nagy viharok pusztító erejét, úgy Bácsmegye, a szomszédos testvérvármegyékkel együtt, az egész ország helyett tűrte a zordon idők legsúlyosabb csapásait.”³⁵ Várady tehát a vármegye sorsát Magyarországéval azonosította, azaz a történeti emlékek hiányát a magyar történelem lényegéhez tudta kapcsolni.

Részletes történelem híján így maradt a hivatkozás a vármegyék Szent István-i alapítására, a középkori virágzásra és a számottevő magyar lakosságra. Ezt a vi-

33 *Dudás Gyula*: Bács-Bodrogh vármegye régészeti emlékei. Schvarcz, Zenta, 1886. 7.

34 *Haan Lajos*: Békés vármegye hajdana. I. Lauffer, Pest, 1870. 2.

35 *Várady Gyula*: Előszó. In: Magyarország vármegyéi és városai. Bács-Bodrog vármegye. Szerk. Borovszky Samu. Országos Monografia Társaság, Bp., 1909. I. kötet V.

rágzást és a magyar népességet megtörte a szenvedés három korszaka: a tatárjárás, a török uralom és az 1848-as polgárháborút követő neoabszolutizmus. A magyar történelem nemzeti elbeszéléséhez képest a szenvedés három korszaka különös erővel jelenik meg a dél-magyarországi vármegyetörténetekben: a török uralom itt tartott a legtovább, a határőrvidéki szervezet miatt pedig a terület a visszafoglalás után sem lett Magyarország része. A brutális 1848-as polgárháború után négy megyét a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság megalakításával egy évtizedre ismét elszakítottak Magyarországtól. Az 1860-as évek alkotmányos átalakulása után a terület visszatért Magyarországhoz, a gyors gazdasági növekedést pedig a magyarok arányának növekedése is kísérte, különösen a városokban. Ahogy például Jankó Ágoston alispán megfogalmazta a Borovszky-sorozat Torontált tárgyaló kötetének előszavában: „örömmel látjuk, hogy vármegyénk a gazdasági és szellemi kultúrának ma ugyanazon a fokán áll, mint bármelyike azoknak a vármegyéknek, amelyek ezer éven át kevésbé háborgatva, az ősi alapon nyugodtabban és békésebben fejlődhettek. Mi tehát aránylag igen gyorsan haladtunk és nagyon sokat fejlődtünk; hiszen Torontál vármegye története alig 200 éves.”³⁶ Így a magyar történelem nemzeti elbeszélésébe a dél-magyarországi megyék három szenvedéskorszakán átívelő üdvtörténete kiválóan illeszkedett, és reprezentálta az elpusztult történeti emlékek miatti szerény mennyiségű feltárható múltat.

A legitimitáshiány mellett a határőrvidék, illetve a neoabszolutizmus kori Szerb Vajdaság és Temesi Bánság még friss emléke is arra buzdította a dél-magyarországi vármegyek értelmiségi rétegét, hogy a magyar történelembe helyezett helytörténetet különös intenzitással dolgozzák fel. Ennek logikája Pesty Frigyes horvát, illetve szlavón történelemről írt munkái nyomán rekonstruálható. Pesty több művében is horvát szerzőkkel polemizált Szlavóniáról.³⁷ Azt állította, hogy Szlavónia a 18. századig Magyarország közvetlen része volt, a történeti tudatlanság és közöny révén került horvát igazgatás alá. Érvelése szerint, ha a magyar közvélemény és politikum megfelelően tájékozódott volna Szlavónia és Magyarország történetéről, akkor Szlavónia nem került volna Horvátországhoz. A történelem ismerete tehát nemzeti érdek, az ország integritásának fenntartásához járul hozzá. Pesty hasonlóan érvelt a Bánság elnevezés ellen, illetve igyekezett cáfolni a középkori szörényi oláh kerületek román szerzők által feltételezett autonómiáját.³⁸ A Magyarországtól való elszakítottság ellen tehát a magyar történelemhez való szerves tartozás megfelelő ideológiai ellenszernek tűnt.

A kompenzálas igényétől hajtva a dél-magyarországi vármegyek tehát szerényen dokumentálható múltjukat javukra tudták fordítani. Ebben paradox módon a források hiánya is segítségükre volt: mivel kevés történeti forrással bírtak, ezert ezeket az amatőr szerzők is át tudták fogni, a lyukakat pedig a magyar történelem

36 Jankó Ágoston: Előszó. In: Magyarország vármegyéi és városai. Torontál vármegye. Szerk. Borovszky Samu. Országos Monografia Társaság, Bp., 1911. VII.

37 Pesty Frigyes: Die Entstehung Croatiens. Kilian, Bp., 1882.; *Uő*: Száz politikai és történeti levél Horvátországról. Akadémiai Könyvkereskedés, Bp., 1885.

38 Pesty Frigyes: A Temesi Bánság elnevezésének jogosulatlansága. Emich, Pest, 1868.; *Uő*: A Szörény vármegyei hajdani oláh kerületek. MTA, Bp., 1876.

nemzeti elbeszélésével lehetett betömni, így állítva elő a lehető leghazafiasabb történelmet.

Külön kategóriaként kell kezelni azokat a területeket, ahol a történetírás térbeli kereteit nem a vármegyék, hanem már csak az emlékekben létező rendi autonómiák szabták meg. A rendi keretek között elbeszélte történetírások közül kiemelkedett az erdélyi szász. Forrásadottságait tekintve ez a történetírás igen kedvező helyzetben volt, mivel szinte a szász betelepüléstől kezdve dokumentálható történelemmel bírt. Erdély ugyan gazdaságilag az ország legelmaradottabb részei közé tartozott, a szász társadalom mégis nagyszámú értelmiségit volt képes képezni és eltartani. Mivel a szász értelmiség nem fogadta el Erdély történetének magyar olvasatát, ezért rendi különállásának emlékét írta meg és reprezentálta. Ez az olvasat legitimálta ugyanis a kiegyezést követő majdnem két évtizedben azt a politikát, amely autonómiájuk visszaszerzését, majd a szász társadalom speciális jellegének megőrzését tűzte ki célul.³⁹

Sokkal szerényebb méretben, és a magyar nemzeti történelembe belesimulva, de szintén a rendi logikát követte Hajdú megye történetírása. Jellemző, hogy a korszakban született egyetlen átfogó történeti munka gyakorlatilag csak a hajdúk történetét dolgozza fel, a Hajdúkerülettel kényszerűen egyesített Debrecenről egyáltalán nem, míg a Szabolcsból és Biharból átszatolt falvakról csak címszavakban esik szó.⁴⁰ Míg más magyarországi megyék számára a vármegyei múlt eleve nemzeti hozzájárulásuk része volt, addig a hajdú történelemértelmezésben a vármegye kialakítása által „a hajdu nép kitöröltetett az élők sorából”.⁴¹ Viszont a hajdúvárosok szerény értelmiségi elitje ennél a markáns megállapításnál tovább nem jutott, és komoly kutatást, illetve reprezentációt nem végzett.

Konklúzió

Összevetve a kortárs nyugat-európai mintákkal, a dualizmus kori magyar történetírás nemzeti szintje „európai színvonalú volt, hiszen legfontosabb intézményeiben és irányzataiban (a nemzeti romantikusokat persze nem számítva) követte a Nyugat-Európában, főként Németországban kifejlődött metódusokat”.⁴² A nemzeti szint alatti, tehát a regionális történetírás *átlaga* azonban mind mennyiségében, mind minőségében a nyugat-európai szint alatt maradt.⁴³ Egyes magyarországi me-

39 Möckel, A.: i. m. (22. jz.)

40 Sillye Gábor: Hajdumegye történeti viszonyai. In: Hajdumegye leírása. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1892. Debreczenben tartott XXII-dik nagy gyűlésének alkalmából. Szerk. Varga Geiza. Városi Könyvnyomda, Debrecen, 1892. 1–112.; Kiszélák Sándor: Függelék. A Szabolcs- és Biharvármegyéből Hajdumegyéhez átszatolt községek nevezetesebb történeti mozzanatai. Uo. 113–127.

41 Sillye G.: i. m. (40. jz.) 112.

42 Erős Vilmos: A magyar történetírás a dualizmus korában. Valóság 55. (2012) 2. sz. 30.

43 Mályusz Elemér lesújtó véleménye szerint: „[H]elytörténeti irodalmunk teljességgel alkalmatlan arra, hogy építeni lehessen rá. Sőt tovább menve, azt kell mondanunk, hogy nemcsak ily messzi

gyék ugyanakkor képesek voltak a kor színvonalán álló munkák nagy mennyiségű előállítására (Szepes, Abaúj-Torna), és hasonlóképp egyes dél-magyarországi szerzők művei vagy éppen a szász történetírás termékei is egyértelműen megütötték a kortárs historiográfia mércéjét. Szintén komoly szórás figyelhető meg a regionális történetírás térbeli sajátosságait illetően. Németországban, Svájcban vagy éppen az Egyesült Királyságban a regionális történetírás intézményei (különösen a helyi történeti társaságok) nagyjából egyenletesen fedték le az ország területét, és feltehető, hogy „termékenységükben” sem voltak olyan radikális különbségek, mint egyes magyar vármegyék között.⁴⁴

Ezeket a különbségeket magyarázandó, eddigi elemzésünk alapján arra jutotunk, hogy a két legnyilvánvalóbb tényező, a forrásadottságok és az értelmiségiek száma közül csak az utóbbi jelentett valós hatást a regionális történetírásra. Értelmiségiek nélkül a források némák maradtak, de az értelmiségiek akkor is képesek voltak a múltat megszólaltatni és felhasználni, ha annak forrásfedezete esetleges volt. A történeti legitimitáció igénye mindenképpen meghatározó erővel bírt, amit a dél-magyarországi, a szász és a hajdú történetírás példájával demonstráltunk. Ezen túlmenően helyi sajátosságok is befolyásolták a regionális történettudományt és annak reprezentációját: regionális rivalizálás (Nagyszeben–Brassó, székely vármegyék), a vármegye és a területén fekvő törvényhatósági jogú város viszonya (például Szeged és Csongrád rossz kapcsolata miatt a csongrádi helytörténetírás a szentesi értelmiség kezébe került; a hajdúvárosokat és Debrecen kényszerrel kapcsolták össze, a debreceni elit nem is törekedett az újonnan kialakított vármegye reprezentálására), illetve olyan esetleges tényezők, mint az egyes szerzők habitusa, szabad ideje, anyagi erőforrásai (Szinnyei József lexikona szerint Kammerer Ernő húsz éven át gyűjtött anyagot soha el nem készült Tolna-monográfiájához, a Moson megyei régészeti és történeti kutatások egy energikus ügyvéden, Sötér Ágostonon múltak, Beregben pedig Lehoczky Tivadar uradalmi ügyész volt az egyetlen helyi történetíró).

További, mélyreható, helyi tanulmányok szükségesek ahhoz, hogy az itt felvázolt struktúrát finomítva tisztázni lehessen olyan kérdéseket, amelyeket tanulmányunk nyitva hagyott, illetve nem tudott megválaszolni. Miért éppen Szepes és Abaúj-Torna megye produkálta mennyiségben és minőségben is a legmagasabb szintű regionális történetírást, amikor Pozsony, Győr vagy éppen Sopron ugyanolyan forrásadottságokkal és szellemi erővel rendelkezett? Miért pótolta hiányos múltját aktív történetírással Békés, Bács-Bodrog és Temes, amikor a szomszédos Csongrád, illetve számos más megye hasonló legitimitásdeficittel küszködött? Miért elégitette ki a Győr, Heves, Kolozs és Pest megyei eliteket a nemzeti, illetve

célokra elégtelen, hanem még a leprimitívebb követelményeknek sem tesz eleget.” *Mályusz Elemér: A népiség története*. In: *A magyar történetírás új útjai*. Szerk. Hóman Bálint. Magyar Szemle Társaság, Bp., 1931. 252.

44 *Associations Europe 1830–1850–1875–1900* (táblázat). Ezúton szeretném megköszönni Lutz Raphaelnek, hogy az *Atlas of European Historiography: The Making of a Profession, 1800–2005*. Eds. Lutz Raphael–Ilaria Porciani. Palgrave Macmillan, New York, 2010. alapjául szolgáló táblázatot rendelkezésemre bocsátotta.

egyházi múzeumok jelenléte, míg Esztergomban a Főegyházmegyei Múzeum mellett megyei múzeumot is alapítottak? Bár ez a tanulmány ezeknek a kérdéseknek a megválaszolására nem vállalkozhat, az itt felvetett problémák feldolgozása mindenképpen komoly hozzájárulást jelentene a központi kormány és a vármegyék, a nemzet és a régió, végső soron pedig az állam és a „civil társadalom” kapcsolatának dualizmus kori történetéhez.

BÁLINT VARGA
COUNTIES AND HISTORICAL REPRESENTATION
IN DUALIST HUNGARY

The present study deals with a hitherto neglected aspect of Hungarian historiography in the Dualist period (1867–1914), namely regional history writing. The intensive nation-building that characterised the period involved a similarly dynamic process of region-building, which comprised, inter alia, the emergence and institutionalisation of regional historiography, as well as the representation and political use of its results. Among the institutions of regional historiography, the study at first overviews the museums, historical associations and monographies. It comes to the conclusion that the extent to which the Hungarian counties (*vármegye*) construed a history of their own and used the results of the historical science for purposes of representation varied greatly. The counties of Szepes, Abaúj-Torna and those in the southern areas of the Great Plain were especially active in the writing and representation of their history, while some among the counties in Northern Hungary and Transylvania showed total neglect in this context.

The second part of the study is an attempt at accounting for these differences. The amount of surviving historical source material is unfit for explaining such divergences, as some among the counties with the poorest documentary legacy played a pioneering role in historiography. It appears that the number of resident intelligentsia played a more important role, for they were able to write the history of their patrias even if that history could not be documented with sufficient detail for more than two centuries backwards. It was before all the literate elite of the southern Hungarian counties, most uncertain of their historical legitimisation, which used historiography to demonstrate their contribution to the nation's weal.